SCIENCE CONNECTS PEOPLE

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL OF

2026 / No. 1(2)

Contemporary Pedagogical and Philological Research

CHO‘LPON VA ADABIY TANQID

Nabiyeva Gulnoraxon

Farg‘ona davlat universiteti Filologiya fakulteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada XX asr o‘zbek adabiyotining yorqin siymosi Abdulhamid Cho‘lponning adabiy-tanqidiy qarashlari, estetik prinsiplari hamda uning ijodiga nisbatan zamondosh va keyingi davr adabiy tanqidchiligining munosabati tahlil qilinadi. Cho‘lponning teatr, she’riyat, tarjima va matbuot sahifalaridagi tanqidiy chiqishlari milliy adabiyotni yangilash, badiiy mezonlarni mustahkamlash va xalq tafakkurini uyg‘otish vositasi sifatida o‘rganiladi. Shuningdek, sovet mafkurasi davrida adib merosiga qaratilgan biryoqlama tanqidiy hujumlar va istiqlol yillarida adolatning tiklanishi jarayonlari ilmiy asosda yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Cho‘lpon, adabiy tanqid, jadidchilik, badiiy estetika, milliy uyg‘onish, teatr tanqidi, adabiy jarayon, badiiy mezon, mustaqillik davri adabiyoti, publitsistika.

O‘zbek adabiyotshunosligida adabiy tanqid masalalari badiiy tafakkurning rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, XX asr boshlarida yuzaga kelgan jadid adabiyoti namunalari va ularning badiiy-estetik xususiyatlarini o‘rganishda adabiy tanqid alohida ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan, Abdulhamid Cho‘lpon ijodi nafaqat badiiy yuksakligi, balki ijtimoiy-falsafiy mazmuni bilan ham adabiy tanqid markazida turadi. Cho‘lpon ijodi o‘zbek milliy uyg‘onish davrining eng muhim badiiy hodisalaridan biri bo‘lib, unda inson erki, milliy ozodlik, ma’naviy uyg‘onish g‘oyalari chuqur ifoda etilgan. Uning asarlarida davrning ijtimoiy-siyosiy muammolari, inson ruhiyati va jamiyat o‘rtasidagi murakkab munosabatlar badiiy yuksaklik bilan aks ettirilgan. Shu bois, Cho‘lpon ijodini adabiy tanqid nuqtayi nazaridan o‘rganish o‘zbek adabiyotshunosligining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Adabiy tanqid esa badiiy asarlarning mazmun-mohiyatini ochib berish, ularning estetik qiymatini baholash hamda jamiyat taraqqiyotidagi o‘rnini aniqlashga xizmat qiladi. Cho‘lpon

ijodiga nisbatan turli davrlarda turlicha yondashuvlar shakllangan bo‘lib, bu holat adabiy tanqidning tarixiy va mafkuraviy omillar bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi. XX asr boshlarida matbuotning rivojlanishi bilan o‘zbek adabiy tanqidchiligi yangi bosqichga ko‘tarildi. Abdurauf Fitrat, Vadud Mahmud, Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon kabi ma’rifatparvar ziyolilar adabiyotni quruq bayonchilik va an’anaviy qoliplardan olib chiqib, unga yangi badiiy-estetik mezonlar asosida yondashishni boshlab berdilar. Bu jarayonda tanqid badiiy asarning shunchaki mazmunini so‘zlab beruvchi emas, balki uning ijtimoiy-ruhiy salmog‘ini va san’atkorlik darajasini belgilovchi ilmiy-estetik hodisa sifatida shakllandi.

Bugungi kunda o‘zbek adabiyotshunosligida milliy adabiy merosni qayta baholash, uni zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida tadqiq etish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, jadid adabiyoti namoyandalari ijodini xolis va chuqur o‘rganish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu jihatdan Abdulhamid Cho‘lpon ijodini adabiy tanqid nuqtay nazaridan tahlil qilish bugungi adabiyotshunoslikning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Cho‘lpon ijodi uzoq yillar davomida mafkuraviy bosim ostida biryoqlama talqin qilinganligi sababli, uning asarlariga berilgan baholar ko‘pincha obyektivlikdan yiroq bo‘lgan. Mustaqillik davriga kelib esa adib ijodini qayta ko‘rib chiqish, uning asl badiiy-estetik mohiyatini ochib berish imkoniyati yuzaga keldi. Bu esa adabiy tanqidning yangi bosqichda rivojlanishini taqozo etadi. Shuningdek, Cho‘lpon asarlaridagi milliy uyg‘onish g‘oyalari, inson erkinligi, ijtimoiy adolat va ma’naviy kamolot masalalari bugungi globallashuv davrida ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Shu bois, uning ijodini zamonaviy adabiy tanqid mezonlari asosida o‘rganish ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

Abdulhamid Cho‘lpon ijodini adabiy tanqid nuqtay nazaridan ilmiy asosda tahlil qilish, uning asarlaridagi badiiy-estetik xususiyatlar hamda g‘oyaviy mazmunni ochib berishdan iborat. Shuningdek, tadqiqot davomida quyidagi vazifalarni amalga oshirish ko‘zda tutiladi:

- Cho‘lpon ijodining adabiy tanqiddagi talqinlarini o‘rganish;
- turli tarixiy davrlarda unga berilgan baholarni qiyosiy tahlil qilish;
- adib asarlarining badiiy-estetik xususiyatlarini aniqlash;
- Cho‘lpon ijodining o‘zbek adabiyoti taraqqiyotidagi o‘rnini ilmiy asoslash.

Cho‘lponning adabiy-estetik qarashlari va tanqidiy mezonlari. Cho‘lpon Adabiyotshunos olim N.Yo‘ldoshev tomonidan tuzilgan bibliografik ma’lumotlarga ko‘ra, Abdulhamid Cho‘lpon 1914–1937-yillar oralig‘ida qariyb 70 ga yaqin adabiy-tanqidiy maqolalar yaratgan[1]. Ushbu raqamning o‘ziyoq Cho‘lponni munaqqid sifatida o‘rganish naqadar muhim ekanini ko‘rsatadi. Biroq masala faqat son jihatida emas, balki mazkur maqolalarning ilmiy-nazariy ahamiyati va badiiy-estetik qiymatida ham namoyon bo‘ladi. Shu jihatdan Cho‘lpon maqolalari o‘zbek adabiy tanqidining yuksak namunalaridan biri sifatida e’tirof etiladi. Ma’lumki, Cho‘lponning dastlabki adabiy-tanqidiy qarashlari juda erta shakllangan. Jumladan, u 1913-yilda Ismail G‘aspirali ga maktub yo‘llab, u “Tarjumon” gazetasida e’lon qilingan. 1914-yil 4-iyun kuni “Sadoi Turkiston” gazetasida esa uning “Adabiyot nadur?” nomli maqolasi chop etilgan. Diqqatga sazovor jihati shundaki, bu maqola yozilgan paytda Cho‘lpon atigi 16 yoshda edi. Cho‘lpon tanqidchi sifatida asarning faqat dolzarb mavzuda yozilganini yetarli deb bilmagan. U badiiy tilning tabiiyligi, obrazlilik, ichki ritm va ruhiy teranlikni bosh mezon sifatida qo‘ygan. Zaif badiiy saviyadagi, shiorbozlikka asoslangan asarlarni milliy didni pasaytiruvchi omil sifatida baholagan. U milliy adabiyotning o‘z qobig‘ida qolib ketmasligi uchun Tagor, Shekspir, Pushkin, Gogol kabi jahon adabiyoti namoyandalarining ijodini tahlil qilib, badiiy tarjima sifati va original ruhini saqlash masalalarida jiddiy tanqidiy fikrlar bildirgan. Cho‘lpon — teatr va sahna san’ati tanqidchisi."Chin sevish", "Abo Muslim", "Halima", "Turkiston teatri" kabi qator taqriz va maqolalarida o‘zbek milliy teatrining shakllanish jarayonini sinchkovlik bilan kuzatib borgan. U spektakllarni baholashda dramaturgik asosning pishiqligi,

[1] Naim Karimov. XX asr o‘zbek adabiyoti va jadidchilik. – Toshkent: Tafakkur, 2021.

SCIENCE CONNECTS PEOPLE

aktyorlarning sahna nutqi va obrazga kirish mahorati, rejissyorlik topilmalari hamda sahna madaniyatiga alohida e’tibor qaratgan. Teatrni "ibratxona" va xalq tafakkurini uyg‘otuvchi eng ta’sirchan minbar deb bilgan. Cho‘lpon ijodi atrofida kechgan tanqidiy bahslar evolyutsiyasi. 1920-yillar — estetik bahslar va e’tirof: Vadud Mahmud, Abdurauf Fitrat, Zarif Bashir kabi munaqqidlar Cho‘lpon she’riyatidagi yangicha vazn, lirik "men"ning uyg‘onishi va milliy ruhni yuksak baholaganlar. Ayniqsa, Vadud Mahmud Cho‘lpon ijodini yangi o‘zbek she’riyatining eng yorqin namunasi sifatida tahlil qilgan.[2] 1920-yillar oxiri – 1930-yillar — mafkuraviy (vulgar sotsiologik) tanqid: Sovet mafkurasining kuchayishi natijasida adabiy tanqidda badiiy-estetik mezonlar o‘rnini siyosiy ayblovlar egalladi. Oybek, Olim Sharafiddinov, Sotti Husayn, Miyonbuzruk Solihov, Usmon Nosir kabi zamondoshlarning ayrim chiqishlari hamda rasmiy matbuotdagi maqolalarda Cho‘lpon ijodi "tushkunlik", "mayda burjua kayfiyati", "millatchilik" kabi biryoqlama siyosiy qoliplar asosida tanqid ostiga olindi. Bu davr tanqidchiligi badiiy matnning ichki mantiqini emas, muallifning mafkuraviy mavqeyini taftish qilishga o‘tdi. Istiqlol davri — ilmiy xolislikning tiklanishi: XX asrning 80-yillari oxiri va mustaqillik yillarida Ozod Sharafiddinov, Naim Karimov, Begali Qosimov, Dilmurod Quronov, Bahodir Karimov kabi adabiyotshunoslarning tadqiqotlari tufayli Cho‘lpon ijodi va tanqidiy qarashlari mafkuraviy tazyiqlardan holi, sof ilmiy-estetik tamoyillar asosida qayta kashf etildi.

Mazkur tadqiqot natijasida Abdulhamid Cho‘lpon ijodining o‘zbek adabiyotshunosligidagi o‘rni va ahamiyati adabiy tanqid nuqtay nazaridan ilmiy asosda yoritildi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, Cho‘lpon ijodi nafaqat badiiy yuksakligi, balki chuqur g‘oyaviy mazmuni bilan ham ajralib turadi. Uning asarlarida inson erkinligi, milliy uyg‘onish va ma’naviy kamolot g‘oyalari markaziy o‘rin egallaydi. Shuningdek, adabiy tanqidning turli tarixiy bosqichlarida Cho‘lpon ijodiga nisbatan turlicha yondashuvlar mavjud bo‘lganligi aniqlandi. Ayniqsa, sovet davrida uning ijodi

[2] Ozod Sharafiddinov. Cho‘lponni anglash. – Toshkent: Akademnashr, 2020.

mafkuraviy sabablar tufayli biryoqlama talqin qilingan bo‘lsa, mustaqillik davrida adib merosiga nisbatan xolis va ilmiy yondashuv shakllandi. Bu esa adabiy tanqidning rivojida tarixiy sharoitning muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi. Tadqiqot davomida Cho‘lpon asarlarining badiiy-estetik xususiyatlari, milliylik va ma’naviyat masalalarining ifodasi hamda zamonaviy adabiyotshunoslikdagi o‘rni atroflicha tahlil qilindi. Natijada uning ijodi o‘zbek adabiyotining muhim bosqichlaridan biri ekanligi va bugungi kunda ham ilmiy ahamiyatini saqlab qolayotgani asoslab berildi. Xulosa qilib aytganda, Cho‘lpon ijodini adabiy tanqid asosida o‘rganish milliy adabiy merosni chuqur anglash, uni kelajak avlodlarga yetkazish va zamonaviy adabiyotshunoslikni rivojlantirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdulhamid Cho‘lpon. Asarlar to‘plami. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.

2. Ozod Sharafiddinov. Cho‘lponni anglash. – Toshkent: Akademnashr, 2020.

3. Naim Karimov. XX asr o‘zbek adabiyoti va jadidchilik. – Toshkent: Tafakkur, 2021.

4. Ibrohim Haqqulov. Badiiy tafakkur va talqin. – Toshkent: Akademnashr, 2022.

5. Dilmurod Quronov. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – Toshkent: Akademnashr, 2020.

6. Bahodir Karimov. Jadid adabiyoti va milliy uyg‘onish. – Toshkent: Fan, 2021.

7. Zamonaviy o‘zbek adabiyotshunosligi muammolari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2023.

8. O‘zbek adabiy tanqidining yangi yo‘nalishlari. – Toshkent: Akademnashr, 2022.

9. Jadid adabiyoti: yangi talqin va yondashuvlar. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2024.

10. O‘zbek adabiyoti va tanqid: zamonaviy qarashlar. – Toshkent: Tafakkur, 2023.